

HANS CHR. JOHANSEN: Shipping and Trade between the Baltic Area and Western Europe 1784-95. Odense University Studies in History and Social Sciences Vol. 82. Odense University Press, 1983. 139 s. + 952 s. bilag på mikrofiche. Kr. 183.

Øresundstoldregnskaberne turde ubestridt indtage positionen som det internationalt set mest kendte og benyttede danske kildekompleks. *Bang* og *Korst's* monumentale tabelværk for perioden 1497 til 1783 ville givetvis komme ind på en sikker førsteplads, hvis man globalt opgjorde udenlandske referencer til danske historiske kildepublikationer; og de talrige ekspeditioner af de originale toldprotokoller til fremmedsprogede besøgende på Rigsarkivets læsesal afvikles med en lethed, der er betinget af årelang rutine i fremhentning fra lige netop dette arkivfond. Tilstedeværelsen af mere end tre hundrede års registrering af skibes og ladningers passage af Sundet er da også ret beset en så enestående ting, at det fra dansk side har måttet betragtes både som en udfordring og en forpligtelse at lette tilgængeligheden af materialet, når det nu i den grad påkalder sig interesse i den store verden.

I det hjemlige må det dog siges, at holdningen til Øresundstoldregnskaberne længe har været noget ambivalent – ikke mindst fordi det omtalte tabelmonument allerede under publiceringen, som strakte sig over næsten et halvt århundrede, blev udsat for indgående og skarp kritik. Store navne var involveret i diskussionen, som ikke i denne sammenhæng skal refereres, blot kan man vel nu bagefter gisne om, at meget tabelværk var det nok ikke blevet til, hvis debatten om kildeværdien først skulle have været overstået. En vis brutal naivitet var måske nødvendig for at få et arbejde af de dimensioner ført igennem. Til gengæld har der så siden unægtelig været noget at tage stilling til blandt de lærde, hvorimod det længe kneb med at få iværksat en fortsættelse med en behandling af de knap 75 årgange protokoller, som udgør den uundgåeligt tunge, tilbageværende ende. – Alt dette indledningsvis for at understrege, at den foreliggende bog i kraft af sine mange tabelbilag, omend i nogen grad i modstrid med titlens pålydende, faktisk bidrager med en fortsættelse af Øresundstoldtabelværket. Og det er vel at mærke foretaget med en teknik, der på forhånd overflødiggør en kritik som den, der blev de Nina Bangske udgivelsesprincipper til del.

Grundlaget for Hans Chr. Johansens bog er, hvad man bedst kan karakterisere som en fuldstændig EDB-edition af sundtoldregnskaberne for årene 1784 til 1795. Protokollernes indførsler er én for én via kodeark og hulkort overført til magnetbånd. Datoer, mængdeangivelser, toldbeløb og lignende har naturligvis kunnet medtages i uændret form – de

foreligger fra »naturens hånd« i kode – skippervavne er derimod skrevet helt ud, mens samtlige varebetegnelser og stednavne – hjemstedsangivelser, afgangshavne og destinationer – er indkodet med tal og bogstavkombinationer, der muliggør en helt entydig »tilbageoversættelse«. Eller sagt på en anden måde: sundtoldregnskaberne er gjort maskinlæsbare på en måde, der skulle reducere informationstabt til promilleniveauet, mens en kvantitativ bearbejdelse af materialet kan foretages med en hast og med en sikkerhed, som de seddeltællere, Bang og Korst beskæftigede, ikke i deres vildeste fantasi kan have drømt om. Og behandlingen kan foretages igen og igen efter de retningslinier, man nu måtte ønske sig, ganske uden risiko for, at kartotekskort kommer på afveje. Det kan man derimod næppe med de vistnok bevarede sedler fra tiden 1497 til 1783, hvis de sørgelige rygter om deres tilstand ellers står til troende.

Det bør nok understreges, at et antal kontrolprocedurer har været nødvendige før den endelige EDB-behandling, idet både studenters kodeskrivning og damers korthulning har givet muligheder for fejl. Kontrollen har maskinelt kunnet foretages på forskellig vis, lige fra benyttelse af det enkle forhold, at et skib ikke måtte have afgangshavn og destination på samme side af Sundet, til den betydeligt mere raffinerede ide, at efterrevidere sundtoldregnskaberne ved hjælp af den i sin tid anvendte tarif. Begge de nævnte procedurer har iøvrigt ikke alene afsløret nutidige, men sandelig også fortidige fejl i materialet. Så en skamrødme må post mortem brede sig blandt 1700-tallets regnskabsrevisorer.

Den foreliggende publikation rummer på de 962 sider på mikrofiche en fortsættelse over tolv år af Bang og Korst med tabeller, der gengiver sammentællinger på grundlag af periodens ialt 118.933 registrerede passager. Ikke alene bringes tabeller, der i indhold svarer til forgængere, omend opstillingen af formatmæssige grunde er anderledes, men hertil yderligere en krydstabulering mellem afgangshavne og destinationer områdevis grupperet. Et af kritikpunkterne mod det ældre tabelværk var netop, at man ikke her fik en sådan samlet oversigt, idet skibsfartstabellerne så at sige var opbygget anskuet fra Helsingør: Skibe fordeltes på hjemsted og afgangshavn og de fordeltes på hjemsted og destination. Den tredje kombination var ikke med i bindene om skibsfarten.

Hvad angår de fortoldede varer er de i forhold til de uhyre specificerede tabeller hos Bang og Korst opgjort langt enklere. Hans Chr. Johansen nøjes med en komplet række totaler for samtlige kategorier og bringer så til sidst en krydstabulering over de vigtigste grupper, atter på den måde, at »afgangsområder« forbindes med »destinationsområder« – af pladsmæssige grunde arbejdes der naturligvis med ret grove geografiske inddelinger.

Når forenklingen forekommer forsvarlig skyldes det ikke mindst den nævnte mulighed for fortsat brug af EDB-editionen på de magnetbånd, som står til rådighed via *Dansk Data Arkiv* i Odense. Oplysning herom finder man på side 122, diskret anbragt i en note efter de forudgående siders gennemgang af, hvordan de mange millioner enkeltdata rent teknisk er organiseret. Og en videregående brug af materialet er så netop, hvad forfatteren selv demonstrerer i bogens indledende karakteristik af skibsfarten og handelen mellem Balticum og Vesteuropa i tiden 1784 til 1795.

Periodens internationale forviklinger afspejlede sig naturligvis også i Sundet, både når det gjaldt den svensk-russiske krig 1788-90 og det store krigsudbrud i 1792. Fænomenet bekvemmelighedsflag gjorde sig som altid gældende i ekstraordinære situationer, men med den for en økonomisk historiker så karakteristiske forkærlighed for »det normale« udvælger forfatteren sig til særlig behandling året 1787 som det mindst »forstyrrede«. En problematik velkendt fra årelange diskussioner tages op i det andet kapitel om skipperes og skibes hjemstedsforhold. Med inddragelse af andet materiale undersøges de fire vigtigste grupper, skibe under britisk, dansk, svensk og hollandsk flag. Specielt for de britiske resulterer undersøgelsen i en korrektion, som giver et noget andet billede end man umiddelbart kan aflæse af regnskaberne, når det gælder spørgsmålet om, hvor fartøjerne egentlig hørte hjemme. Ved bedømmelsen af Balticum-fartens betydning for de enkelte deltagerlandes havne må der også tages højde for skibenes størrelse, der jo ikke fremgår af sundtoldregnskaberne. Også her er supplerende stof bragt i anvendelse, og totaler for den deltagende tonnage er kalkuleret.

Kapitel 3 giver en karakteristik af ruterne, altså med en forbindelse af afgangshavne og destinationer, der siger noget væsentligt om relationerne mellem østersøregioner og vesteuropæiske områder – sådan set uafhængigt af det tilfældige faktum, at dette netop bliver opgjort ved en passage af Sundet. Ved hjælp af raffinerede regressionsanalyser med brug af på den ene side oplysninger om ladningens størrelse på et antal – antageligt – fuldtlastede skibe og på den anden side viden om pågældende fartøjers læstetal hentet andetsteds fra, beregnes den totale tonnageanvendelse på en række ruter. Og kapitlet munder ud i en samlet »rough calculation« af den vestgående trafik omregnet i engelske tons. Her unægtelig en del forudsætninger om målemetoder og andet, som kan give specialister stof til fortsat hovedbrud.

Det afsluttende fjerde kapitel drejer sig om varerne og en vurdering af smugleriets omfang, som ikke helt uventet viser, at problemerne ikke er de helt store, når det gælder »bulk« fra østersøområdet, hvorimod der i

Helsingør f.eks. fortoldedes opsigtsvækkende lidt kaffe bestemt til Sverige sammenlignet med, hvad de svenske regnskaber har af oplysninger for de samme ladninger. De varegrupper, som er trukket ud til særlig behandling går igen på tabelbilagene, som dette kapitel således også fungerer som introduktion til.

Bogens tekst bidrager til den løbende internationale diskussion omkring brugen af øresundstoldmaterialet til belysning af de østvestlige handelsrelationer gennem tiderne. Derimod tør man forudskikke, at tabelbilagene ikke vil give stødet til en debat som den, der mødte Nina Bang. Teknisk set er kodeark og hulkort ganske vist under arbejdets efterhånden mangeårige gang blevet forældet. Nu ville man taste ind direkte fra en terminal anbragt på Rigsarkivets læsesal, hvis man ellers kan forestille sig noget sådant foregå på denne ærværdige institution. Men selve editionsprincipperne kan næppe forbedres og har allerede dannet forbillede for andre projekter. Spørgsmålet er så: hvad nu?

Bogens introduktion rummer ikke nogen oplysning om dette editionsprojekts baggrund, tidsforbrug og fortsættelse, der er blot tale om en prunkløs fremlæggelse præget af indædt saglighed. Folk, der har været beskæftiget undervejs kan imidlertid berette om en start omkring 1970. Interesserede har løbende modtaget stencilerede tabeller, som i alt væsentligt er identiske med bilagene på mikrokortene. Forfatteren har selv i mange sammenhænge udnyttet materialet til artikler og ved internationale sammenkomster. Andre fra nær og fjern har allerede forlængst været der for at låne. Informerede kan berette om yderligere 12 årgange indkodet materiale dækkende perioden frem til 1807. Statens humanistiske Forskningsråd har bekostet indkodning, hulning og tryk af det foreliggende. Man undrer sig over, at en fortsættelse af *Det Store Tabelværk* fremkommer sådan ganske uden trompetfanfarer finansieret af et forskningsråd, som ellers i stigende grad lægger vægt på publicity. Og så i et rent ud sagt snoldet offsettryk på grundlag af det maskinskrevne manuskript! Er sammenhængen den, man aner, ser det ikke særligt lovende ud for den fortsatte tilgængeliggørelse af dette lands ubetinget mest betydelige kildebidrag til Europas økonomiske historie i nyere tid.

Anders Monrad Møller